

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЗИ М.МАТІОС («СОЛОДКА ДАРУСЯ», «МОСКАЛИЦЯ», «ЩОДЕННИК СТРАЧЕНОЇ»)

У статті досліджено, як взаємодіють людина і середовище в літературному творі та якими засобами відображається ця взаємодія в поетикальній системі творів М.Матіос.

Ключові слова: екзистенціалізм, середовище, інформаційне середовище, художній світ.

Вихідною точкою філософії екзистенціалізму є людське існування в конкретності й неповторності. Екзистенція – центральне категоріальне поняття даного напрямку філософії – тлумачиться як «універсальне, особистісне ество, що втілює в собі духовну, психоемоційну неповторність особистості» [10, 276].

Екзистенція характеризується своєрідною, для кожної людини специфічною системою модусів існування (екзистенціалів), що являють собою складові внутрішніх станів конкретної особистості та стимулюють її зовнішні вияви – вчинки.

Недивлячись на те, що філософія екзистенціалізму як філософська система оформилась в І чверті ХХ ст., екзистенційний спосіб філософування в силу своєї природності був притаманний здавна. Яскраво проявлені «предтечі європейського екзистенціалізму» в українській літературі, що багато дослідників пов'язують із кордоцентричністю української вдачі (Ю.Шевельов, Н.Михайловська, А.Філіппова, П.Іванишин та ні.).

Домінантний модус, довкіл якого в українському екзистенційному філософуванні в різних комбінаціях групуються інші, Н.Михайловська в монографії «Трагічні оптимісти» означила як «amorfati», а Леся Українка за півстоліття до А.Кам'ю сформулювала з надзвичайною виразністю й лаконічністю: «Без надії сподіваюсь!», проголосивши ідею величі, хоч і трагічного, але вільного вибору, продиктованого духом свободи.

Всі ці вияви духовно-душевного життя, що диктують людині вільний вибір цінностей і вчинків лягли в основу екзистенційного дискурсу, що зайняв вагомі позиції в сучасному українському літературознавстві як такий, що дозволяє глибоко проникнути в художній світ і художній замисел автора та буття створених ним персонажів, чіткіше усвідомити концептуальні засади та художню палітру літературного твору.

Говорячи про буття людини, не можна не усвідомлювати того, що це буття – є буттям її в світі, і всі її духовні, психоемоційні реакції є не чим іншим, як зумовленими рядом внутрішніх особливостей реакціями саме на оточуючий світ, в якому це буття протікає.

Тому проблема «людина і середовище» є надзвичайно актуальною якщо не центральною як у філософському екзистенційному дискурсі, так і в процесі творення та сприйняття художньої літератури.

Мета даної розвідки й полягає в тому, щоб дослідити, як взаємодіють людина і середовище в літературному творі та якими засобами відображається ця взаємодія в поетикальній системі творів М.Матіос.

Поняття середовище «Великий тлумачний словник сучасної української мови» трактує з трьох точок зору: 1.Речовина, тіла, що заповнюють який-небудь простір і мають певні властивості. 2.Сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму. 3.Соціально-побутові умови життя людини, оточення; сукупність людей, зв'язаних спільністю життєвих умов, занять, інтересів і т. ін. [1, 276].

З цього можна зробити висновок, що середовище, в якому протікає життєдіяльність людини складається з трьох сфер: предметне середовище (тіла, предмети), що заповнюють простір існування людини; природне (екологічне) середовище та середовище соціальне.

До наведених вище визначень поняття середовище, поданих у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», слід, очевидно, додати також поняття «інформаційний простір», який також є невіддільним від середовища, в якому протікає буття індивіда, враховуючи при цьому, однак, що інформаційне середовище – це не лише сукупність технічних чи програмних засобів отримання, зберігання чи обробки й передачі інформації з допомогою паперових чи електронних носіїв, як це сприймається свідомістю сучасної людини.

Інформаційне середовище – це світ інформації довкіл людини та сфера її діяльності щодо оприсвоєння цієї інформації, її переробки та передачі. Світ – у якому «інформаційним фондом» є не лише книги, газети, аудіо – та відео касети, компакт-диски чи електронні видання, радіо чи телебачення, а й явища природи, предметний світ, стосунки в соціумі. Є.В.Петрова пише: «На зорі людства інформаційне середовище співпадало з природним ... З розвитком суспільства відбувалось накопичення вторинної, соціальної інформації, яка й сьогодні відіграє визначальну роль в розвитку окремої особистості й суспільства вцілому» [8].

Слушність цих тверджень сумніву не підлягає, бо природне, предметне, соціальне середовище від давніх давен було важливим (а до певного часу – і єдиним) джерелом інформації і, не дивлячись на наявність найновітніших досягнень галузі її накопичення та розповсюдження, не втратило свого інформативного потенціалу й донині.

Але в такому разі доводиться визнати, що все середовище буття людини, зі всіма його компонентами включно, є не чим іншим, як середовищем інформаційним і в кінцевому вислові поглинається поняттям інформаційний простір.

Понад те, художній світ літературного твору як «інтенціональна субстанція, що створюється в свідомості читача в процесі сприймання художнього тексту» [2, 24], врешті-решт, також виявляється «інформаційним простором», оскільки твориться системою спеціально дібраних автором інформаційно насичених прийомів, спрямованих на передачу саме тієї (а не будь-якої) інформації, яка відповідає авторському задуму, а інтенція читача – це не що інше, як наслідок оприсвоєння спожитої інформації.

Цілком очевидно, що дослідження художнього твору як інформаційного продукту та інтерпретація художнього світу як інформаційного простору зі спеціально витвореною митцем системою механізмів (прийомів), що сприяють адаптації інформації читачем та адаптуванню самого читача до її змісту і сенсу, потребує нових підходів до дослідження художніх творів та нового понятійного апарату – завдання, що не може бути вирішене в одночасі.

Візьмемо на себе сміливість твердити, що будь-який компонент середовища, в якому протікає буття індивіда, – є компонентом середовища саме інформаційного, і виділення поняття інформаційне середовище поряд із поняттями предметне, соціальне чи природне суперечить логіці, бо всі ці поняття якраз і є його складовими, оскільки будь-яке середовище є інформаційним за своєю природою й іншим бути не може. Мова може йти лише про змістові, якісні чи кількісні характеристики інформативного потенціалу тих чи інших його компонентів.

На редукцію явищ оточуючого світу в процесі перетворення його в особистий життєвий світ вказують сучасні українські філософи, представники та послідовники Київської світоглядно-антропологічної школи.

«Практичне ставлення до світу – це емоційно-екзистенційне ставлення як біологічно й екзистенційно зацікавлене переживання дійсності. Практично людина живе в світі феноменів, які вона висвітлила прожектором своїх життєвих інтересів і виділила із загадкової дійсності» [7, 181], – пише А. Машталер.

Отже, поняттям середовище буття особистості слід означити той часопростір, або той «життєвий світ» (за визначенням феноменологів), у якому функціонує людина й на інформаційні подразники якого вона реагує своєю життєдіяльністю відповідно до своєї психічної організації, інтелекту, життєвого досвіду.

«Особистість створює свій життєвий світ – пише Т. Титаренко, – структуруючи зовнішню дійсність відповідно до внутрішньої. Цей світ є певною цілісністю психічного життя, як усвідомлюваного, так і неусвідомлюваного, в поведінці, в спілкуванні, в діяльності. Структура життєвого світу є своєрідним опосередкуванням структури особистості» [9, 30].

Ще в більшій мірі сказане можна віднести до середовища (життєвого світу), в якому протікає буття персонажів тієї художньо-етичної реальності, що втілюється митцем у художніх творах і зветься «художнім» (Г. Ключек) чи «внутрішнім» (Д. Ліхачов) світом літературного твору.

Якщо проф. Г. Ключек, даючи визначення поняття художній світ, наголошує на тому, що це є «інтенціональна субстанція, яка створюється в свідомості читача в процесі сприймання художнього тексту» [2, 24], то автори Літературознавчого словника-довідника роблять акцент на інтенції митця: «Художній світ – створена уявою письменника і втілена в тексті твору образна картина, яка складається з подій, постатей, їх висловлювань і виражених ними духовних феноменів (уявлень, думок, переживань тощо). Художній світ співвідноситься з предметною, соціальною і психологічною реальністю, хоч наділений автором антропоморфними і просторово-часовими вимірами, упорядкований композицією твору відповідно до задуму митця» [3, 730] (Виділено мною. – О.В.Вірич).

Не важко помітити, що у вищенаведеному словниковому визначенні поняття художній світ присутній ще один «інтенціонуючий» суб'єкт, здатний до вираження духовних феноменів. Це – персонаж твору, тобто антропоморфічно окреслена текстуальна позиція – постать людини, що взаємодіє зі створеною письменником художньо-естетичною реальністю і становить її невід'ємну складову.

Персонаж літературного твору – поняття діалектичне: будучи створеним уявою митця, персонаж є по відношенню до нього об'єктом його уяви, його творчої дії.

З іншого боку, створена письменником художня реальність і є тим «життєвим світом», середовищем, у якому функціонує, яке сприймає, на яке реагує персонаж, в силу чого по відношенню до цього світу є суб'єктом.

Саме цим обумовлюється можливість (потреба) застосування екзистенційного дискурсу при аналізі літературного твору, бо суб'єкт завжди є екзистенціальним, а екзистенція – це індивідуально забарвлений, особистісно неповторний комплекс сприйняття і реакцій на світ, це «переживання буття (і себе в ньому)».

Разом із тим не можна ігнорувати й факт впливу середовища на людину, тобто наявності й між ними суб'єкт-об'єктних взаємовідношень, адже реакції (вчинки, переживання) персонажа завжди детерміновані: вони є реакціями на зовнішні впливи, навіть якщо ці вчинки не усвідомлюються самим персонажем, і лише динаміка та характер цих реакцій залежить від психіко-емоційної сфери особистості чи її життєвого досвіду. Тим більше, що соціальна сфера середовища, яка являє собою не що інше, як соціальний *простір* без персонажів взагалі не може функціонувати в художньому просторі.

Таким чином художній світ літературного твору, охарактеризований такими категоріями як час, простір, предметність, візуальність (колористика, озвучення, нюхові, тактильні образи тощо), видається неповним і недовершеним, якщо вилонити із нього таку текстуальну позицію, як персонаж, що, власне, і є центральною у створеній митцем естетично-художній реальності, бо саме в персонажах найчастіше і втілюються концептуальні смисли авторського задуму.

Думається, що цілком логічно було б розглянути запропоновану нижче модель художнього світу літературного твору (стрілками показано напрямок впливів та взаємовпливів між компонентами художнього світу).

Читач

Художній світ (інформаційний простір) літературного твору			
Взаємовпливи компонентів середовища	Середовище (продуцент інформації)	Взаємостосунки і взаємовпливи	Персонаж (споживач, інтерпретатор, перетворювач інформації)
	Час, простір		Редукція інформації
	Предметна складова (предмети, речі; їх візуалізація)		Адаптивно-адаптуючі процеси, екзистенція, вибір.
	Природна складова (тварини, рослини, явища; їх візуалізація)		Діяльність (зовнішні вияви екзистенційного вибору)
	Соціальна складова (суспільство, групи, індивіди; взаємостосунки «я-ти», «я-воно», «я-ми», «я-вони»; мораль, звичаї тощо).		Візуальна складова (портрет)

Уводячи категорію художній світ до поетикальної системи літературного твору, проф. Г. Ключек великого значення надає його візуальній складовій, включивши до неї світ предметів (предметний світ).

У нашій спробі схематичного узагальнення поняття художній світ, візуалізація не виділена в окрему структурну одиницю, оскільки візуальність – категорія не самодостатня, а завжди пов'язана з іншими компонентами художнього світу і надає інтенціональності саме їм, а не сама в собі її втілює.

Очевидно, до художньої предметності слід зараховувати також і елементи природного середовища (в схемі подано окремою позицією): елементи пейзажу, тваринний світ, явища природи (грим, блискавка, повінь...), оскільки все це в художньому творі досить часто наділяється знаковістю й потребує декодування.

Велику роль відіграє предметність і в процесі характеротворення та змалюванні екзистенційних станів персонажів.

Так, проаналізувавши предметний світ головних героїнь трьох творів М.Матіос («Солодка Даруся», «Москалиця» та «Щоденник страченої»), спільним модусом буття яких є усамітнення, читач легко може отримати додаткову інформацію про їх внутрішній світ, переживання ціннісні орієнтації, прагнення – те внутрішнє ядро людини, що і є її екзистенцією.

Предметний ряд світу «солодкої» Дарусі пов'язаний з природним довкіллям – це земля, в яку закопується героїня, щоб набратись від неї сили; вода, що вибирає біль із її змученого тіла; стара суха груша, яку Даруся рятує від смутку, прибираючи стрічками й позлітками, що

прочитується не тільки як ознаки її сирітства й самотності, а й її «нетутешності», належності до світу, де матеріальність не має значення.

Предметно-побутове оточення Северини (повість «Москалиця») також не відзначається різноманітністю: окрім годинника, потайки забраного із оселі своїх добрих опікунів під час розкуркулення, який цоканням додавав їй рівноваги, «ніби підтверджуючи незмінність людського тривання» [4, 17], кошика з гадюками та казанка, в якому «булькотять» лікувальні страви, – докіль Северини немає жодних ужиткових речей, що також сприяє розумінню нестабільності й необлаштованості Северининою існування та її відстороненість від побутових клопотів і проблем, хоч гадюка одразу асоціюється з холодною мудрістю («будьте мудрі, як змії»), а казанок з травами змушує думати про знахарство, чаклунство. Знаковою є й візуальна складова характеристики персонажа: Северина завжди ходить у чорному й має великі пронизливі очі («як у гадюки»), що одразу асоціюється з холодним розумом, безпристрасністю й відстороненістю від світу.

Великим ступенем інформативності наділена художня предметність і в творі «Щоденник страченої». Домінантами предметного ряду в життєвому світі Лариси Ковальчук, промовистими кодами екзистенції героїні, зацикленою на проблемах, пов'язаних з неподоланим комплексом Електри, що виявився в супроводжуваному комплексом провини нестримному патологічному сексуальному потягові до чужого чоловіка, який нагадував їй оголеного сплячого батька, – є спальня з розлогим, «як аеродром» ліжком, простирадло, тигрова шкура на долівці, що також іноді править за ліжко.

Високим ступенем інтенціональності наділені в творах М.Матіос об'єкти рослинного і тваринного світу; води потоку під час повені, що нагадують людські пристрасті, злами гірських хребтів, що асоціюються зі зламами людських долів у «Москалиці»; світло великого «круглого» місця, що відбиваючись у воді, заповнює увесь простір (від неба до землі) докіль Дарусі й Цвичка в сцені купання в тепличці, та місячна доріжка між ними, що «інформує» читача про хисткість, примарність їхнього щастя, як примарною й хиткою є місячна доріжка, що їх з'єднує.

Не менш екзистенційно значимим є в художньому світі й просторовий чинник, що, як і час, має різні виміри, але завжди взаємопов'язаний з іншими компонентами середовища та людиною в ньому.

У вже згадуваній психологічній розвідці М.Матіос «Щоденник страченої» є цікаве спостереження: «Людина, яка звикає жити в малометражних приміщеннях, набуває таких же форм тіла й такої ж скутості думок. Вона мислить малометражними категоріями, виробляє інстинкт постійно загнаного у кут хижака і б'ється над думкою про функціональне використання цього глухого кута... Тіснява каструє людину...» [6, 55-56].

Слід, однак, зауважити, що це цікаве спостереження здійснене людиною (головною героїнею твору), яка знаходиться в «модусі розсіяння» (С.К'еркегор), екзистенційного «не-вибору». Бо для людини, яка «вибрала себе» і власні вартості, простір її життєвого світу не співмірний із фізичним простором і не вимірюється квадратними метрами житлової площі. Це простір діяльності людини, її життєвих контактів, виборів і виявів свого власного «я», своєї екзистенції, – тобто психологічний простір індивідуума, який, як зазначає Т.М.Титаренко, «є категорією, що має й моральне забарвлення» [9, 58-59], отже, фізичний, соціальний простір, як і різні часові виміри, також стає життєвим простором лише тоді, коли синтезується в психологічний, стає простором «протиборства індивідуального і загального, бажання й обов'язку, любові й ненависті, добра і зла» [9, 71].

Оскільки психологічний простір інтегрує в собі простір соціальний, то абсолютно логічно є пов'язаність із ним такої екзистенційної парадигми, як співчуття, радості, страждання, жалю, а відтак і совісті, турботи, свободи, вибору, хоч кожен модус буття формується під впливом різних компонентів середовища, як і середовище конкретної особистості значною мірою формується під впливом її екзистенції.

Ця взаємозалежність середовища й екзистенції людини є, очевидно, універсальною, і відмінність життєвих світів різних людей (як і різних персонажів літературних творів) базується на тому, які компоненти дійсності актуалізуються суб'єктом та які екзистенціали є домінуючими в його екзистенційній структурі, що знову повертає нас до проблеми ціннісних орієнтацій та екзистенційного вибору, який, очевидно, і є тим найфундаментальнішим мостом, по якому відбувається зустрічний і далеко не безконфліктний взаємозв'язок людини і середовища.

Думається, що саме цей взаємозв'язок і може служити тією віссю, докіль якої можливе структурування художнього світу твору.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

Не дивлячись на те, що середовище людини складається із трьох сфер: предметної, природної та соціальної, – воно є цілісною структурою, в якій здійснюється буття людини. Середовище людини не є тотожне об'єктивній реальності, бо, самовизначаючись, і самовдосконалюючись у бутті, людина структурує світ власного буття, пристосовує середовище до себе, окремі його компоненти редукуючи, інші гіпертрофуючи чи мінімалізуючи.

Так само, створюючи художню дійсність літературного твору, митець відбирає з реальності лише те, що забезпечує втілення його задуму, актуалізуючи лише ті реалії, які сприяють моделюванню концепції твору.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., 2002. – 1440 с.
2. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття. Матеріали до спеціального курсу «Теорія літератури та мистецтво його аналізу» /Г.Клочек. – Кіровоград, 2007. – 24 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / (Ред. Громяк Р.Т. та інші). – К., 1997. – 750с.
4. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 64 + 48 с.: іл.
5. Матіос М. Солодка Даруся: [драма на три життя] / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 185 с.
6. Матіос М. Щоденник страченої: [психологічна розвідка] / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 192 с.
7. Машталер А. Дуалізм «життєвого світу» людини (філософсько-антропологічний контекст) /А.Машталер //Філософські обрії. – 2011. – №25. – С.172-182.
8. Петрова К.В. Человек и информационная среда: проблемы взаимодействия [Электронный ресурс]. – Электронные данные. – Режим доступа: <http://www.congress2008.dialog21.ru/Doklady/16410.htm>.
9. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буття /Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 374с.
10. Філософський словник соціальних термінів. – Київ-Харків, 2005. – 670с.

Summary. It is investigational in the article, as a man and environment co-operate in literary work and what facilities are represent this co-operation in the poetikal' noy system of works of M.Matios.

Key words: existentialism, environment, informative environment, artistic world.

Отримано: 22.09.2012 р.

УДК 821.161.2-92(092)

Г.В. Горох

ПОДВИЖНИЦЬКА СТЕЗЯ ГРИГОРІЯ КОСТЮКА

У статті розглядається творчість Григорія Костюка як унікальний зріз української культури 20-80 років.

Ключові слова: творчість, унікальний зріз, українська література, ХХ століття.

Прошли роки, десятиліття. Кілька літ тому ми дізналися про нашого славного подолянина Григорія Костюка.

Творчість Григорія Костюка – багатогранна, потребує до себе серйозного підходу, глибокого аналізу. Вона є здоровою і щедрою зерниною, котра дасть надійний поштовх у вивченні багатой літературної спадщини та діяльності всесвітньовідомого літературознавця, знаного письменника, чие ім'я знову повернулося до нас, в Україну, край Подільський.

Григорій Костюк. Його ім'я, повернуте із забуття, нині все більше стає відомим широкому загалу національно свідомих українців. Як історик літератури, літературний критик, людина енциклопедичних знань, він став визначною постаттю в культурному житті України та української діаспори ХХ сторіччя. За час, відведений йому долею, він став особистістю світового рівня, велетнем духу, людиною Всесвіту.

Учений літературознавчих і суспільних зацікавлень (історія літератури, критика, публіцистика), постать Г. Костюка приваблює ще й своїми суто людськими рисами: толерантність, доброта й водночас несхитна принциповість у всьому, що стосується культурного й суспільного життя. Запальний, схильний до полеміки, він, одначе, має романтичну, м'яку й зворушливу, чутливу аж до сентиментального вдачу.

Свідок і учасник історичних подій 20-30 рр. в Україні, він стає їхнім літописцем. У літературознавчих дослідженнях і публіцистичних нарисах учений оповідає трагедію українського народу в ті «окаянні роки». Наслідком багаторічної невтомної праці є книжки: «Stalinist Rule in the